

TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)

Uluslararası Hakemli Dergi Yılı: 2026/Bahar, Sayı: 10

E-ISSN 2792-0879

Araştırma Makalesi

Risâle-i Tevhîd’de Eskicil Kelimeler:

Geçiş Dönemi Söz Varlığına Metin Temelli Bir İnceleme* **

Ufuk ŞİMŞEK***

Öz

Bu çalışma, Eski Anadolu Türkçesinden Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş sürecini yansıtan dinî-tasavvufî bir metin olan Risâle-i Tevhîd’deki eskicil kelimeleri metin bağlamında ele almaktadır. Amaç, metinde günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımdan düşmüş veya sınırlı biçimde yaşayan söz varlığı unsurlarını belirlemek; bu unsurların tarihî dönemler boyunca geçirdiği ses ve anlam değişimlerini kısa etimolojik notlarla göstermek ve metinde eski-yeni eş değerlerin bir arada yaşamasından hareketle geçiş dönemi söz varlığının yapısına dikkat çekmektir. Çalışmada, Risâle-i Tevhîd’in 1594 tarihli istinsah nüshası esas alınmış; kelimelerin eskicilik değerlendirilmesinde Tarama Sözlüğü, Dîvânü Lugâti’t-Türk dizini ve tarihî sözlük/gramer kaynakları (ör. Clauson, Gabain, Erdal) ile karşılaştırmalı bir yol izlenmiştir. İnceleme sonucunda ağ-, aşşı, degzin-, depret-düzet-, ırgür-, issi, kaçan, key, neliksüz, şamu, şapu, şon, uçmak, yaraqlan-, yatlu, yigirek ve yügrüş- olmak üzere 18 eskicil unsur tespit edilmiştir. Bulgular, metinde hem Türkçe kökenli unsurların (örn. ağ-, degzin-, yügrüş-) hem de daha yeni dinî terminolojiyle birlikte yaşayan eski karşılıkların (örn. şamu/cehennem, uçmak/cennet) bulunduğunu; bu birlikteliğin geçiş dönemi metinlerinde söz varlığı değişimini görünür kıldığını göstermektedir.

Anahtar Kelimeler

Eskicil kelime, Eski Anadolu Türkçesi, Risâle-i Tevhîd, geçiş dönemi, söz varlığı, tarihî Türkçe

Dillerin söz varlığı zaman içinde sürekli bir değişim içindedir: bazı kelimeler kullanım alanını genişletir, bazıları anlam daralması yaşar, bazıları ise bütünüyle kullanımdan düşer. Günümüz ölçütleriyle “eskicil” olarak nitelendirilen kelimeler, yazıldıkları dönem açısından canlı ve işlevsel birimlerdir. Bu nedenle eskicil söz varlığını metin bağlamı içinde incelemek, bir yandan tarihî dönemlerin dillerini görünür kılarken öte yandan söz varlığı değişiminin aşamalı doğasını da ortaya koyar.

Eskicil kelime kavramı Türkoloji literatüründe farklı terimlerle karşılanmıştır. Korkmaz (1992) “eskilik” başlığı altında artık kullanımdan düşmüş kelime ve şekillere dikkat çekerken, Vardar (2002) “eskil biçim” ifadesiyle sözcüklerin mevcut kullanımdan düşmesine vurgu yapar. Demir (2008) makalesinde “eskicil kelime terimini kullanarak Anadolu’nun coğrafi izolasyona uğramış bölgelerinde

* **Geliş tarihi:** 23.04.2026

Kabul Tarihi: 20.05.2026

Atf: Şimşek, U. (2026). Risâle-i Tevhîd’de Eskicil Kelimeler:Geçiş Dönemi Söz Varlığına Metin Temelli Bir İnceleme. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 10: 40-50.

** Bu çalışma, Ufuk Şimşek tarafından 2017 yılında hazırlanan *Müellifi Bilinmeyen Manzum Bir Eser: Risâle-i Tevhîd (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)* adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

*** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Türk Dili Anabilim Dalı, ANKARA/TÜRKİYE.
E-posta: ufuk.simsek@ogr.hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1225-330X

korunan eskicil kelimelerin dil coğrafyası açısından analizini yapmıştır (2008, s. 23-37). Ercilasun ve Akkoyunlu (2014) “eskicil” ifadesini kullanır. Bu çalışmada ise “eskicil kelime” terimi tercih edilmekte ve günümüz Türkiye Türkçesinde kullanım sıklığı kaybolmuş, Türkçe sözlükte madde başı olarak yer almayan söz varlığı unsurları bu kapsamda değerlendirilmektedir.

Metin temelli eskicil kelime incelemeleri, sözlük merkezli taramalara kıyasla kelimenin anlamının bağlam içinde daha güvenilir biçimde belirlenmesi açısından önemlidir.

Bu makale, Şimşek (2017) tarafından yüksek lisans tezi olarak hazırlanan *Risâle-i Tevhîd (Metin-Dil Özellikleri-Dizin)* adlı çalışmada geçen eskicil kelimeleri -eskicil kelime terimiyle günümüz Türkiye Türkçesinde yaşamayan, Türkçe sözlükte madde başı olarak bulunmayan sözcükler keştilmiştir- bu çerçevede ele almakta ve aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır:

- 1) Risâle-i Tevhîd'de günümüz Türkiye Türkçesinde eskicil sayılabilecek hangi söz varlığı unsurları bulunmaktadır?
- 2) Bu unsurların tarihî dönemlerdeki biçimleri ve anlam alanları nelerdir?
- 3) Metinde eski ve yeni karşılıkların bir arada bulunması (uçmak/cennet) söz varlığı değişimi bakımından ne tür ipuçları vermektedir?

1. Yöntem

İnceleme, Risâle-i Tevhîd'in eldeki tek nüshası olduğu belirtilen ve 1594 tarihinde istinsah edildiği kaydedilen yazma üzerinden yapılmıştır. Kelime seçimi ve “eskicil” olarak değerlendirme ölçütleri şu ilkelere dayanmaktadır:

- Metin taraması: Metindeki söz varlığı, transkripsiyonlu metin üzerinden taranmış; günümüz Türkiye Türkçesinde kullanımı sınırlı veya bulunmayan kelimeler listeye alınmıştır.
- Karşılaştırmalı doğrulama: Aday kelimelerin tarihî dönemlerdeki biçimleri ve anlamları Tarama Sözlüğü (Dilçin, 2013), Dîvânu Lugâti't-Türk dizini (Atalay, 2013) ve tarihî sözlük/gramer çalışmalarındaki bilgilerle (Clauson, 1972; Erdal, 2004; Gabain, 2007; Gülensoy, 2011) karşılaştırılarak kontrol edilmiştir.
- Bağlam temelli anlamlandırma: Her kelimenin metindeki anlamı, geçtiği beyit/bağlam esas alınarak belirlenmiş; gerektiğinde metin içi eş anlamlı karşılıklarla (örn. uçmaú-cennet) desteklenmiştir. Veri sunumunda kelimenin geçtiği yer, yazma varak/ satır numarasıyla gösterilmiştir (örn. 26b/12). Bu çalışma, tek bir metne dayalı olduğundan sonuçlar genellenebilirlik iddiası taşımamaktadır.

2. Risâle-i Tevhîd

Risâle-i Tevhîd, temel konusu tevhid olan manzum bir dinî-tasavvufî eserdir. Metin, Abd-i Fânî mahlaslı bir şaire nispet edilir; müellifin kimliğine dair mevcut bilgiler sınırlıdır. Eserin telif tarihi

kesin olarak bilinmemekle birlikte eldeki nüshanın 1594 tarihinde istinsah edildiği belirtilmiştir. Toplam 34 varaktan oluşan nüsha harekeli yazılmıştır.

Dil özellikleri bakımından eser, Eski Anadolu Türkçesi özelliklerinin belirgin olduğu; ancak Klasik Osmanlı Türkçesine geçiş unsurlarının da yer yer görünmeye başladığı bir geçiş dönemi metni olarak değerlendirilebilir. Bu dönemde metnimizde örnekleri bulunan Eski Türkçe sözcüklerle beraber kelime kadrosunun da Arapça ve Farsça kelimelerle genişlediği gözlemlenmektedir.

3. Bulgular ve Tartışma

Metin taraması ve karşılaştırmalı doğrulama sonucunda Risâle-i Tevhîd'de 18 eskicil söz varlığı unsuru tespit edilmiştir. 1. Tablo, bu metindeki isimlerin; 2. Tablo ise fiillerin temel anlamları ve günümüz Türkiye Türkçesinde en yakın karşılıklarıyla özetlemektedir.

1. Tablo: Risâle-i Tevhîd'de Tespit Edilen Eskicil Kelimeler (İsim)

Kelime	Metindeki Temel Anlam	Günümüz Karşılığı	Açıklama
aşşı	yarar, kazanç	fayda/yarar	ET aşğ > Batı Türkçesi aşşı (ünsüz ikizleşmesi)
issi	sahip, malik	sahip/malik	idi/iye kökünden; issi (ünsüz ikizleşmesi)
kaçan	ne zaman; nasıl	ne zaman/nasıl	ET'de yaygın; soru zamiri + ekler
key	iyi, iyice; pek	çok/pek/iyice	DLT ked > d>y değişimiyle key
neliksüz	mahiyeti bilinmeyen	mahiyetsiz/mahiyeti bilinmeyen	nelik 'mahiyet'; -süz ile türetim
tapu	huzur, nezd; makam	huzur/nezd	ET tapığ/tapuğ > tapu (ğ düşmesi)
ton	elbise, libas	elbise/libas	tarihî yazı dillerinde yaygın; Türkiye Türkçesinde don biçimi
yatlu	kötü, uğursuz	kötü/uğursuz	yat 'yabancı' + -lîğ; Batı Türkçesinde

			yuvarlaklaşma
yigirek	daha iyi, üstün	yeğ/daha iyi	yeg/yig + -rek karşılaştırma

2. Tablo: Risâle-i Tevhîd'de Tespit Edilen Eskicil Kelimeler (Fiil)

Kelime	Metindeki Temel Anlam	Günümüz Karşılığı	Açıklama
degzin-	dönmek, dolaşmak	dönmek/dolaşmak	ET tegzin-/tezigin-; t>d
depret-	kımıldatmak, sarsmak	kımıldatmak/sarsmak	tepre- kökü + -t ettirgen
düzet-	yoluna koymak, tanzim etmek	düzenlemek/düzeltilmek	tüz kökü; -e + -t ekleriyle genişleme
irgür-	ulaştırmak, eriştirmek	eriştirmek/ulaştırmak	ir- kökü; -gür ettirgen
yaraqlan-	hazırlanmak, silahlanmak	hazırlanmak	yarağ/yarak 'silah, güç' kökünden
yügrüş-	koşuşmak	koşuşmak	yüğü- fiilinin işteş çatısı

3.1. Kelimeler Bakımından Geçiş Dönemi Söz Varlığı: Eski ve Yeni Karşılıkların Birlikte Kullanımı

Risâle-i Tevhîd'de eskicil kelimeler çoğu zaman metnin genel söz varlığı içinde tek başına durmaz; metnin başka yerlerinde aynı kavram alanının daha yeni karşılıkları da yer alır. Bu durum, kelime değişiminin ani değil aşamalı olduğunu; eski ve yeni biçimlerin bir süre “yan yana” yaşayabildiğini gösterir. Metindeki bazı örnekleri şunlardır: tamu-cehennem, uçmağ-cennet, aşşı-ğayr, issi-şâhib, ton-libâs, yatlu-bed, yaraqlan-tertib dut-. Bu birliktelik, eserin geçiş dönemi niteliğini söz varlığı düzeyinde de kanıtlamaktadır.

3.2. Eskicil Kelimelerde Görülen Başlıca Ses ve Biçim Özellikleri

Tespit edilen kelimeler, Batı Türkçesinin tarihî gelişimi sırasında yaygın olarak görülen bazı ses ve biçim değişimlerini örnekler. Bunlar arasında (i) ötümlüleşme (tegzin- > degzin-), (ii) ünsüz düşmesi (tapuğ > tapu), (iii) ünsüz ikizleşmesi (iye-si > issi), (iv) türetme ve çatı ekleriyle genişleme (tepre- >

depret-; yügür- > yügrüş-) sayılabilir. Bu tür değişimler, kelimenin eskiçil olmasının yanı sıra tarihî Türkçedeki biçim çeşitliliğini de gösterebilir.

3.3. Kelime İncelemeleri

Bu bölümde eskiçil kelimeler alfabetik sırayla ele alınmıştır. Her maddede metinden bir örnek, tarihî biçim ve kökene dair kısa notlar verilmiştir. Madde açıklamalarında kelimenin eskiçilik durumu ve anlamları sözlüklerle desteklenmiş; özellikle Tarama Sözlüğü (TS) ve Yeni Tarama Sözlüğü (Dilçin, 2013) verileri esas alınarak, Dîvânü Lugâti’t-Türk dizini (Atalay, 2013) ve etimolojik/tarihî sözlükler (Clauson, 1972; Gülensoy, 2011; Tietze, 2016) ile karşılaştırma yapılmıştır. Gerekli yerlerde, eklerin etimolojisi için Marcel Erdal’dan istifade edilmiştir (Erdal, 2004). Örnekler için ise Şimşek (2017)’deki transkripsiyonlu metin esas alınmıştır.

aşşı

Metindeki anlam: “yarar, kazanç”.

Olupdur bunda anda gözsüz anlar / Yığarlar aşşı diyi hā ziyānlar (26a/9)

Eski Türkçede ‘fayda’ anlamındaki aşş kelimesine dayanır (Clauson, 1972, s. 244-245). *As-* “artmak, yükselmek anlamında” bir fiildir. *-İğ* fiilden isim yapma ekiyle isim olmuştur ki bu ek iki veya daha fazla heceli meçhul fiillere getirilemez (Gülensoy, 2007, s. 356). Erdal, *-İğ* ekinin Orhun ve Uygur metinlerinde yaygın olduğunu ve fiilin ifade ettiği eylemin sonucunu ifade ettiğini belirtir (Erdal, 2004, s. 172). Batı Türkçesinde son ünsüz düşer, ardından ikizleşme yoluyla aşşı biçimi ortaya çıkar (TS, aşşı; Clauson, 1972, s. 244-245; Gabain, 2007, s. 262; Dilçin, 2013, s. 26).

degzin-

Metindeki anlam: “dönmek, dolaşmak”.

Anlaruñ degzinmesinden ‘ālemi / Görnügeldi çar-ı ‘unşurdan bu naqş-ı ādemi (14b/11)

Fiil, Eski Türkçede *tegzin-/tezgîn-* gibi biçimlerle ‘dolaşmak’ anlamında geçer. Bu sözcüğün *teg-* “dönmek” fiilinden geldiği düşünülmektedir (Özmen, 1993, s. 148). *-z-* fiilden fiil yapım eki ve *-In-* fiilden fiil yapım ekleriyle genişleyerek *tegzin-* biçimini almıştır. Erdal *-z-* ekinin muhtemelen eski bir ara ek olduğunu, *-in-* ekinin esas işlek ek olduğunu vurgular (Erdal, 2004, s. 221). Osmanlı sahasında kelime başı *t*’nin ötümlüleşmesiyle *d-* biçimi yaygınlaşmıştır (TS, degzin-; Clauson, 1972, s. 488; Gabain, 2007, s. 298; Dilçin, 2013, s. 74).

depret-

Metindeki anlam: “kıyılatmak, sarsmak, harekete geçirmek”.

girü kendü kıılır kendü beyānın / kim ola deprede ansuz zebānın (1b/9)

Tep- “vurmak, çarpmak” fiilinden genişleyen tepre- “hareket etmek” fiilinden türemiştir (Clauson 1972, s. 443). -t fiilden fiil yapım ekiyle ettirgenleştirilerek *tepret-* biçimini almış; ardından ötümlüleşerek depre- biçimini almıştır. Metindeki kullanım ‘kıvıldatmak’ anlamıyla örtüşür (TS, depret-; Dilçin, 2013, s. 76; Tietze, 2016, s. 366).

düzet-

Metindeki anlam: “düzene koymak, tanzim etmek”.

Dağı arşı vü kürsi levh ü kalemd / Düzetmiş milkini milk issi sende (28a/3)

tüz ‘düz, sakin’ kökünden; önce -e ekiyle fiilleşmiş, ardından -t ile genişlemiştir. Bugünkü düzenle-/düzelt- ailesiyle aynı köke bağlanır (TS, düzet-; Gabain, 2007, s. 303; Dilçin, 2013, s. 89). Tietze, *tüze-* fiilinin önce -l-, akabinde -t- ekiyle genişlediğini, -l- ‘nin -t- ‘den önce düştüğünü savunur (Tietze, 2016, s. 534). Anadolu sahasında ötümlüleşerek düzet- biçimine gelmiştir.

irgür-

Metindeki anlam: “ulaştırmak, eriştirmek”.

Bu hâle irgürünce kişi menzil / Görünür aña yolda nice mahfil (8a/11)

ir- ‘varmak, vasıl olmak’ fiili tarihî metinlerde yaygındır. -gÛr ekiyle ettirgenleştirilerek irgür- biçimi oluşur; metinde ‘eriştirmek’ anlamı öndedir (TS, irgür-; Clauson, 1972, s. 194; Gabain, 2007, s. 275; Dilçin, 2013, s. 129). Erdal, -gÛr- ekinin özneyi, eylemi başkasına yaptıran konuma getirdiğini belirtir (Erdal, 2004, s. 255).

issi

Metindeki anlam: “sahip, malik”.

Yaradılmışda görünür yaradan / İş issi kendi çıkar mı aradan (24a/1)

Eski Türkçedeki idi/iye kökünden türeyen sahiplik ifadesi (idi-si > iye-si > îsi) zamanla ünsüz ikizleşmesiyle *issi* biçimini almıştır (TS, issi; Gabain, 2007, s. 274; Gülensoy, 2011, s. 440; Dilçin, 2013, s. 129; Tietze, 2016, s. 447).

kaçan

Metindeki anlam: “ne zaman; nasıl, ne suretle”.

Kaçan hükmin hevâ sürse gelir kış / Kolaylıktan düşer müşkil olur iş (21b/12)

Soru işlevli bu kelime Eski Türkçeden itibaren yaygındır. Bazı çalışmalarda soru zamiri üzerine eklerin gelmesiyle türediği kabul edilir (TS, kaçan; Clauson, 1972, s. 592; Erdal, 2004, s. 215; Gabain, 2007, s. 276; Dilçin, 2013, s. 133).

key

Metindeki anlam: “iyi, iyice; çok, pek”.

Ki bir dimek şeriki yok dimekdür / Bunu sen sende bulmak key emekdür (19b/12)

Dîvânü Lugâti't-Türk'te pekiştirme işlevli *ked* biçimiyle bağlantılıdır. d > y değişimiyle *key* biçimi ortaya çıkmıştır (TS, *key*; Dilçin, 2013, s. 148; Atalay, 2013, s. 292).

neliksüz

Metindeki anlam: “mahiyeti bilinmeyen”.

Neliksüz niteliksüz cümlesi ol / Biriküp anda varmış cümle her yol (11b/13)

nelik ‘keyfiyet/mahiyet’ anlamıyla tarihî söz varlığında yer alır; -süz ekiyle ‘mahiyeti olmayan/bilinmeyen’ anlamı kazanır (TS, *neliksüz*; Dilçin, 2013, s. 169; Atalay, 2013, s. 419).

tapu

Metindeki anlam: “huzur, nezd; makam”.

Benüm gibi niceler kapusunda / Kuldur hıdmet ider tapusunda (13a/10)

Eski Türkçede *tapığ/tapuğ* biçimleriyle ‘hizmet, huzur’ anlam alanına sahiptir. Batı Türkçesinde son ünsüz düşerek *tapu* biçimini alır (TS, *tapu*; Gabain, 2007, s. 297; Dilçin, 2013, s. 215).

ton

Metindeki anlam: “elbise, kılık-kıyafet”.

İki ton biçdi geydi arkasına / Diledi gice gündüzden görine (19b/7)

Tarihî yazı dillerinde yaygın bir giyim-kuşam terimidir. Türkiye Türkçesinde *don* biçimi de görülse de metinde *ton* şekli tercih edilmiştir (TS, *ton*; Clauson, 1972, s. 512; Dilçin, 2013, s. 222).

uçmak

Metindeki anlam: “cennet”.

Ne deryâdur bu garğ itmiş kamuyı / Birikürmiş ol uçmağı tamuyı (26b/3)

Soğdca kökenli olduğu görüşü yaygındır; ancak *uç-* fiiliyle bağlantı kurulabileceğini savunan çalışmalar da vardır (Gülensoy, 2011, s. 956). Metindeki kullanım dinî söz varlığını temsil eder (TS, *uçmak*; Gülensoy, 2011, s. 956; Dilçin, 2013, s. 228).

yaraqlan-

Metindeki anlam: “hazırlanmak; (aslen) silahlanmak”.

Birikür sende İslâm-ile îmân / Yaraqlanur saña cennât-ı Rıdvân

Kökteki *yarağ/yarak* ‘silah, güç, takat’ anlamlarını taşır. *-lan-* ekiyle fiilleşerek ‘hazırlanmak’ anlamına genişleyebilir (TS, *yaraqlan-*; Clauson, 1972, s. 962; Gülensoy, 2011, s. 1070; Dilçin, 2013, s. 247).

yatlu

Metindeki anlam: “kötü, uğursuz, adi”.

‘Aqıl bu tende hâkim olmayınca / Eyüyi yatlu ol bilmeyince (6a/12)

yat ‘yabancı’ köküne *-lğ* ekinin gelmesiyle türemiş; Batı Türkçesinde son ünsüz düşmesi ve yuvarlaklaşmayla *yatlu* biçimi ortaya çıkmıştır (TS, *yatlu*; Gabain, 2007, s. 309; Dilçin, 2013, s. 250).

yigirek

Metindeki anlam: “daha iyi, üstün”.

Şerî‘atda kemâl evvel gerekdür / Tarîkat dağı andan yigirekdür (8a/12)

yeg/yig ‘iyi’ köküne *-rek* karşılaştırma ekinin eklenmesiyle yapılmıştır. Günümüz Türkçesindeki *yeğ* kelimesi aynı kökle bağlantılıdır (TS, *yigirek*; Dilçin, 2013, s. 257).

yügrüş-

Metindeki anlam: “koşuşmak”.

Āy-ı gün yüzinden olurlar nūrî / Hıdmetinde yügrüşürler her biri (13b/13)

yügür- ‘koşmak’ fiilinin işteş çatılı biçimidir. Birçok çağdaş Türk lehçesinde *yügür-* biçimi yaşamaktadır (TS, *yügrüş-*; Gabain, 2007, s. 313; Gülensoy, 2011, s. 1195; Dilçin, 2013, s. 266).

4. Sonuç

Bu çalışma, *Risâle-i Tevhîd*’deki eskicil söz varlığı unsurlarını metin bağlamı içinde ele almış ve 16 kelimelik bir liste üzerinden geçiş dönemi söz varlığının görünümünü tartışmıştır. Metinde bazı kavram alanlarında eski ve yeni karşılıkların birlikte yaşadığı görülmektedir (örn. uçmağ/cennet). Bu birliktelik, kelime değişiminin ani bir biçimde değil aşamalı gerçekleştiğini ve metinlerin söz varlığı değişimini yakalamak için önemli birer veri alanı sunduğunu göstermektedir.

Çalışmamızda ele aldığımız 16 kelime, Türkçe Sözlük’te madde başı olarak geçmemektedir. Eskicil kaydı düşmemizde bu husus, temel referans noktası olarak kabul edilmiştir. Bu şekilde, Türkçe Sözlük’te madde başı olarak geçmeyen, ama Türkçede geçmişte kullanılan kelimelere yönelik bütüncül bir çalışma yaparak eskicil kelimelerin genel bir listesini yapmak, Türkçe söz varlığının gelişim seyrini izlemek açısından yararlı olabilir kanaatindeyiz.

Kısaltmalar

DLT: Dîvânu Lugâti't-Türk

ET: Eski Türkçe

TS: Tarama Sözlüğü (Türk Dil Kurumu, 1963-1977)

Kaynakça

Atalay, B. (1985). *Divanü Lügati't-Türk tercümesi*. (2. C.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Clauson, G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. Oxford University Press.

Demir, N. (2008). Ağız coğrafyası ve Anadolu ağızlarında eskicil kelimeler. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 8(1), 25-33.

Dilçin, C. (2013). *Yeni tarama sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Erdal, M. (2004). *A grammar of old Turkic*. Brill.

Gabain, A. (2007). *Eski Türkçenin grameri*. M. Akalın (Çev.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Gülensoy, T. (2011). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe kelimelerin köken bilgisi sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Kaşgarlı Mahmud. (2014). *Dîvânü Lügâti't-Türk*. A. B. Ercilasun ve Z. Akkoyunlu (Haz.). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Korkmaz, Z. (1992). *Gramer terimleri sözlüğü*. Türk Dil Kurumu Yayınları.

Şimşek, U. (2017). *Risâle-i tevhîd (metin-dil özellikleri-dizin)*. Yayımlanmamış yüksek lisans tezi, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Tietze, A. (2017). *Tarihî ve etimolojik Türkiye Türkçesi*. Türkiye Bilimler Akademisi (TÜBA) Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (1963-1977). *Tarama sözlüğü* (Cilt I-VIII). Türk Dil Kurumu Yayınları.

Türk Dil Kurumu. (t.y.). *TDK sözlük (güncel türkçe sözlük, tarama sözlüğü vb.)*. Erişim adresi: sozluk.gov.tr (Erişim tarihi: 9 Şubat 2026).

Vardar, B. (2002). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. Multilingual Yabancı Dil Yayınları.

Archaic Lexical Items in Risâle-i Tevhîd: A Text-Based Analysis of Transitional Period Vocabulary* **

Ufuk ŞİMŞEK***

Abstract

This study investigates archaic lexical items in Risâle-i Tevhîd, a religious–mystical text that reflects the transition from Old Anatolian Turkish to Classical Ottoman Turkish. The aims are (i) to identify lexical items that have fallen out of use in present-day Turkish (or survive only marginally), (ii) to sketch their phonological and semantic developments with brief etymological notes, and (iii) to highlight lexical layering in a transitional text by observing the co-occurrence of older and newer near-synonyms. The analysis is based on the 1594 manuscript copy of the work and follows a comparative procedure drawing on major historical dictionaries and grammars (e.g., Tarama Sözlüğü, the index of Dîvânü Lügâti't-Türk, Clauson, Gabain, Erdal). Eighteen archaic items are identified: ağ-, aşşı, degzin-, depret-, düzet-, irgür-, issi, kaçan, key, neliksüz, şamu, şapu, şon, uçmak, yaraqlan-, yatlu, yigirek, and yügrüş-. The findings show that the text preserves a considerable amount of Turkic vocabulary while also displaying lexical replacement and synonymy (e.g., şamu/cehennem, uçmak/cennet), making it a useful window into lexical change during the transition period.

Keywords

Archaic word, Old Anatolian Turkish, Risâle-i Tevhîd, transition period, lexicon, historical forms

*Date of Arrival: 23.04.2026

Date of Acceptance: 20.05.2026

Citation: Şimşek, U. (2026). Risâle-i Tevhîd'de Eskicil Kelimeler:Geçiş Dönemi Söz Varlığına Metin Temelli Bir İnceleme. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 10: 40-50.

** This study is derived from the master's thesis entitled *A poetic work which has no writer: Risale-i tevhid (text - language features - index)*, prepared by Ufuk Şimşek in 2017.

*** PhD Student, Ankara Hacı Bayram Veli University, Institute of Graduate Studies, Department of Turkish Language, Ankara/TÜRKİYE. E-mail: ufuk.simsek@ogr.hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-1225-330X

Архаизмы В «Рисале-И Таухид»: Исследование Лексики Переходного Периода На Основе Текста * **

Уфук Шимшек***

Аннотация

В данном исследовании рассматриваются архаичные лексемы в «Рисале-и Таухид», религиозно-мистическом тексте, отражающем переход от древнеанатолийского турецкого языка к классическому османскому турецкому. Цель работы — выявить элементы словарного состава, вышедшие из употребления в современном турецком языке либо сохранившиеся в ограниченном употреблении; показать с помощью кратких этимологических комментариев фонетические и семантические изменения, которые эти элементы претерпели в ходе исторического развития, а также обратить внимание на структуру словарного состава переходного периода, исходя из сосуществования в тексте старых и новых эквивалентов. В исследовании за основу взят список 1594 года произведения «Рисале-и Таухид»; при оценке архаичности слов использовался сравнительный подход с привлечением словаря (Tarama Sözlüğü), указателя Дивану Люгати'т-Тюрки и исторических словарно-грамматических источников (например, Клосон, Габайн, Эрдал). В ходе работы были выявлены 18 архаических элементов, таких как: ağ-, aşşı, degzin-, depret-, düzet-, irgür-, issi, kaçan, key, neliksüz, tamu, tapu, ton, uçmağ, yaraqlan-, yatlu, yigirek и yügrüş-. Полученные данные показывают, что в тексте присутствуют как элементы тюркского происхождения (например, ağ-, degzin-, yügrüş-), так и старые соответствия, сосуществующие с более новой религиозной терминологией (например, tamu / «ад», uçmağ / «рай»). Это сосуществование делает заметным процесс изменения словарного состава в текстах переходного периода.

Ключевые слова

архаизм, древнеанатолийский турецкий язык, Рисале-и Таухид, переходный период, лексика, исторический турецкий язык

* Дата поступления статьи: 23.04.2026

Дата принятия статьи: 20.05.2026

Цитирование: Şimşek, U. (2026). *Risâle-i Tevhîd’de Eskicil Kelimeler:Geçiş Dönemi Söz Varlığına Metin Temelli Bir İnceleme*. *TURAN Uluslararası Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi (TURANusbb)*, 10: 40-50.

** Настоящее исследование основано на магистерской диссертации под названием *Мюэллиф-и Билинмейен Манзум Бир Эсер: Рисале-и Теухид (Текст – лингвистические особенности – указатель)*, подготовленной Уфуком Шимшеком в 2017 году.

*** Аспирант, Университет Анкары Хаджи Байрам Вели, Институт послевузовского образования, Кафедра турецкого языка, Анкара/Турция. Электронная почта: ufuk.simsek@ogr.hbv.edu.tr ORCID: 0000-0002-1225-330X